

МОВАЗНАЎСТВА

УДК 811.161.3'374'0+811.16'374

І. У. ГАЛУЗА

СЛОЎНІК ЖЫВОЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ: ТЭАРЭТЫКА-МЕТАДАЛАГІЧНЫЯ АСПЕКТЫ ЎКЛАДАННЯ

Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі

(Паступіў у рэдакцыю 10.02.2015)

Правядзенне нацыянальна-культурнай палітыкі беларусізацыі ў 20-я гады ХХ ст. патрабавала забеспячэння паўнацэннага функцыянавання дзяржаўнага, палітычнага і грамадскага жыцця незалежнай Беларусі на роднай мове, развіцця беларускай навукі, пашырэння беларускай культуры. Галоўнай перашкодай на гэтым шляху была адсутнасць акадэмічнага слоўніка беларускай мовы, а таксама перакладных і тэрміналагічных даведнікаў. Перад беларускімі лінгвістамі востра паўстала самая «важная, патрэбная і неадкладная» задача, на якую «ня трэба шкадаваць ні сіл, ні сродкаў»¹ [14, с. 186], – стварыць слоўнік жывой беларускай мовы.

«Навуковае прадпрыемства» [14, с. 185] па ўкладанні акадэмічнага слоўніка нацыянальнай мовы пачалося ў канцы 1925 года. Яго асновы былі закладзены раней, у 1921 г., калі стала працаваць Навукова-тэрміналагічная (пасля 1925 г. – Правапісна-тэрміналагічная) камісія для апрацоўкі тэрміналогіі па ўсіх галінах навукі. У 1925 г. была створана спецыяльная лексікаграфічная навукова-структурная адзінка – Камісія па ўкладанні слоўніка жывой беларускай мовы.

Стварэнне акадэмічнага слоўніка беларускай мовы было распачата ў адметных умовах: 1) *адсутнічала тэарэтычная база* – акадэмічная граматыка беларускай мовы; 2) *уласна беларуская лексікаграфічная традыцыя яшчэ не выпрацавалася*: вопыт беларускіх лінгвістаў па складанні слоўнікаў розных відаў быў небагаты, адсутнічалі ўласныя тэарэтычныя і практычныя распрацоўкі для складання спецыяльных, энцыклапедычных, перакладных, тлумачальных слоўнікаў; 3) *узораў складання слоўнікаў пэўнага тыпу з выкарыстаннем беларускай мовы як метамовы* не было. Таксама не быў складзены поўны корпус слоў з розных рэгіёнаў Беларусі, якім можна апераваць для выбару і ўсталявання нормы. З-за гэтых прычын у лексікаграфічнай дзейнасці мовазнаўцаў мела месца *арыентацыя на ўзоры акадэмічных слоўнікаў рускай, польскай, украінскай, сербскай, чэшскай школы*, а таксама арганізацыя справы збірання і ўпарадкавання матэрыялаў па найбольш удалых прыкладах у гісторыі слоўнікавай справы.

Прынцыпы ўкладання слоўніка жывой беларускай мовы можна характарызаваць толькі па захаваным дакладзе С. Некрашэвіча і заўвагах яго калег адносна некаторых прапанаваных палажэнняў [1–3; 9; 12; 13]; ні праекта слоўніка, ні падрыхтаваных чарнавых матэрыялаў для яго ўкладання не захавалася.

Слоўнік быў забяспечаны адпаведным метадычным інструментарыем: да разгортвання актыўнай працы па яго ўкладанні была выдадзена «*інструкцыя*» С. Некрашэвіча [14]. Вытворчая арганізацыя працы характарызавалася структураванасцю: яна была размеркавана сярод многіх камісій, членаў Інбелкульту, з адным цэнтрам на чале – Слоўнікавай камісіяй. Гэта з'яўляецца класічным падыходам пры стварэнні акадэмічнага слоўніка нацыі. Разам з тым быў

¹ Спасылкі захоўваюць запіс арыгінала.

ажыццёўлены *навацыйны метадалагічны прыём*: задача па збіранні і ўпарадкаванні слоўнікавых матэрыялаў для выпрацоўкі літаратурнай мовы і тэрміналогіі была пастаўлена перад кожным адукаваным чалавекам, тым самым былі задзейнічаны «ўсе здольныя актыўныя сілы беларускага грамадзянства» [14, с. 186], а *не абмежаванае кола прафесійна адукаваных людзей*, чаго не знала гісторыя стварэння слоўнікаў рускай, польскай ці іншых славянскіх літаратурных моў. Напрыклад, з падрыхтаваных украінскай Акадэміяй навук 700 тысяч картак толькі 12 тысяч адлюстроўвалі запісы новых слоў з маўленчай дзейнасці народа, прычым гэтыя карткі былі запісаны ў розных месцах Украіны карэспандэнтамі і членамі Камісіі [5, с. 27], што сведчыць пра выкананне задачы нацыянальнай важнасці выключна акадэмічнымі сіламі, без прыцягнення шырокай грамадскасці.

Канцэптуальна беларускія моваведы, улічыўшы недахопы і асобныя пралікі рускіх, польскіх, чэшскіх, украінскіх калег і адхіліўшы прапанову Я. Карскага па стварэнні агульнага слоўніка жывой гаворкі і гістарычнага слоўніка [8], пайшлі па еўрапейскім шляху стварэння нацыянальнага слоўніка: *за аснову была ўзята беларуская жывая народная мова* (прапанова інбелкультуаўцаў). Арыентацыя на сродкі жывой гаворкі абумоўлівалася галоўнай функцыяй, якую выконвае літаратурная мова ў грамадстве, – абслугоўваць самыя шырокія колы грамадства, а не толькі адасобленую адукаваную эліту. Грунтуючыся на дадзеным пастулаце, быў пераняты вопыт укладання Вукам Караджычам нацыянальнага лексікону, пакладзенага ў аснову «Сербскага слоўніка»: базай для яго стаў усходнегерцагавінскі дыялект пастухоў і пахараў. Канцэпцыя стварэння «Слоўніка польскай мовы» С. Ліндэ была адхілена, бо грунтуецца на лексіцы з гістарычных помнікаў і тагачаснай размоўнай лексіцы, але абсалютна не ўключае абласныя словы. Была адхілена таксама і канцэпцыя «Чэшска-нямецкага слоўніка» Й. Юнгмана, які адлюстравіў лексіку старажытных чэшскіх рукапісаў, сучасную аўтару лексіку ва ўсіх яе формах – паэтычная, размоўная, дыялектная, прастаноўная, а таксама неалагізмы і запазычаныя з усіх славянскіх моў. Важна, што ўлічваліся і тагачасны стан рускай літаратурнай мовы, якая стала «штучным конглемэратам» [14, с. 173], у якім «паступова аддзяліліся адна ад другой, як дзве гаворкі, мова кніжная і мова прастанародная» [19, с. 37]. Безумоўна, у абраным падыходзе адчувальны вялікі ўплыў У. Даля і яго «Слоўніка жывой велікарускай мовы»: па задуме аўтара ў яго слоўнік «павінна была б увайсці ўся жывая гаворка тагачаснага велікарускага пакалення», а састарэлыя выразы і царкоўная мова выключаны [6, с. XXXVIII].

Тэрытарыяльна лексічныя матэрыялы для акадэмічнага слоўніка павінны былі ахапіць межы этнаграфічнай Беларусі, што «блізка супадае з картай акад. Е. Карскага» [14, с. 170]. *Храналагічна* слоўнік абмяжоўваўся часавым прамежкам з другой паловы XIX да першай чвэрці XX ст. Такі падыход да часова-прасторавых межаў збірання слоўнікавых матэрыялаў сведчыў пра тое, што беларускія лінгвісты адмовіліся ад шахматаўскай канцэпцыі ўпарадкавання словазбору ў адпаведнасці з гістарычным развіццём мовы, ад вастокаўскай ідэі «поўнага сістэматычнага збору слоў, якія захаваліся як у помніках пісьменнасці, так і ў вуснах народа» [18, с. XII], а таксама ад устаноўкі па адлюстраванні шырокай гістарычнай перспектывы «Слоўніка польскай мовы» С. Ліндэ ці «Варшаўскага слоўніка» Я. Карловіча, А. Крыньскага і У. Нядзвецкага. Нельга не заўважыць частковы ўплыў (адносна канкрэтных часавых меж) філалагічных ідэяў У. Леніна, які патрабаваў стварыць «слоўнік *сапраўднай* рускай мовы, скажам, слоўнік слоў, што ўжываюцца цяпер і класікамі, ад Пушкіна да Горкага», «слоўнік класічнай рускай мовы», «не накшталт Даля», «абласнога слоўніка» [11, с. 122, 192]. Разам з тым беларускія моваведы абралі шлях на стварэнне слоўніка беларускай мовы з усімі яе гаворкамі, як і У. Даль і А. Шахматаў, – на карысць слоўніка жывой велікарускай мовы з усімі яе гаворкамі.

Па сваіх *задачах* слоўнік жывой беларускай мовы быў таксама арыгінальны: выявіць лексічныя набыткі беларускай мовы, стылістычна апрацаваўшы народную мову і падаўшы правільны, нармаваны варыянт разнастайных словаўжыванняў; увесці значны пласт спецыяльнай лексікі; даказаць своеасаблівасць беларускай мовы у параўнанні з рускай і польскай [14, с. 165–169, 182–183; 12; 13]. Заўважым, што падобныя задачы [17, с. VI] украінскія лінгвісты ў той жа час звялі да працы па рэалізацыі ідэі нацыяналістычнага пурызму [10, с. 20–21]. Перад рускімі лексікографамі, у сваю чаргу, заўсёды востра стаяла праблема каліфікацыі рускай мовы і апісання яе на пэўным сіхронным зрэзе, а *не ў адзінстве з царкоўнаславянскай і старарускай*, што да пачатку 1920-х гг.

так і не ўдалося ажыццявіць. У. Вінаградаў заўважыў, што «галоўнай задачай акадэмічных слоўнікаў стала рэстаўрацыя старой літаратурнай моўнай спадчыны» [4, с. 223].

Тэарэтыка-метадалагічная праграма беларускіх моваведаў 1920-х гг. адносна *лексічнага напамінення слоўніка і афармлення слоўнікавых артыкулаў* у акадэмічным слоўніку жывой беларускай мовы сведчыць пра вельмі дасканалы адбор найбольш прагрэсіўных, жыццяздольных і прыдатных да апрацоўкі беларускага моўнага матэрыялу прынцыпаў. Імі з'яўляліся:

1) рээстравая частка фарміравалася, у першую чаргу, з матэрыялаў, сабраных крэйзнаўчымі гурткамі ці асобнымі аматарамі ў *палявых умовах* (улічаны вопыт В. Караджыча, А. Шахматава, а таксама У. Даля: «прышоў час пашанаваць народную мову і выпрацаваць з яе мову адукаваную» [6, с. XXI]);

2) адхіленне спосабу збірання лексічных матэрыялаў *пры дапамозе праграм* (як гэта рабілася А. Шахматавым), выкарыстанне спецыяльна падрыхтаваных інструкцый для ўкладання краёвых слоўнікаў;

3) *выбарачная выпіска рээстравых лексем з раней створаных слоўнікаў* з мэтай прадухіліць уключэнне запазычаных або ўстарэлых слоў (улічаны вынікі працы, напр., А. Вастокава, С. Ліндэ, Я. Карловіча: праз нефільтраванае ўключэнне загаловачных лексем з папярэдніх слоўнікаў не рэгістраваўся сучасны стан мовы, змены ў ёй);

4) адразу стала складацца вялікая *картатачка твораў сучасных пісьменнікаў* (практыка Я. Грота і А. Шахматава);

5) *выбарачны падыход да мастацкіх твораў*: уключэнне ў спіс крыніц публікацый тых пісьменнікаў (хоць і без дакладнага пераліку прозвішчаў), творы якіх спрыяюць узбагачэнню мовы, і адмаўленне ад тых, творы якіх не ўносяць нічога новага ў скарбніцу нацыянальнай мовы (прапа нова А. Шахматава);

6) вельмі *абмежаванае выкарыстанне тэкстаў перыядычных выданняў* як крыніцы для будучага слоўніка па прычыне яе неапрацаванасці, засмечанасці нехарактэрнымі для беларускай мовы словамі і канструкцыямі (вопыт украінскіх лексікографаў);

7) *неўключэнне большай часткі тэрміналагічнай лексікі* (аднак крытэрыі адбору не ўказаны дакладна) з мэтай прадухіліць павелічэнне аб'ёму слоўніка як за кошт, магчыма, *нежыццяздольных слоў*, так і за кошт паняццяў і тэрмінаў, што маюць (або знойдуць) сваё тлумачэнне ў спецыялізаваных выданнях (улічана адмоўная практыка ўкраінскіх мовазнаўцаў);

8) *фільтраваны адбор запазычаных слоў* (па храналагічным крытэрыі і па ступені частотнасці іх ужывання ў народнай гаворцы і ў творах найбольш вядомых беларускіх пісьменнікаў) і ўнясенне іх у слоўнік з *лінгвістычнымі пазнакамі* – этымалагічнай даведкай, крыніцай фіксацыі і беларускім нарматыўным адпаведнікам [14, с. 182–183; 9, с. 745–746] (як і пры стварэнні амаль што ўсіх слоўнікаў рускай мовы);

9) уключэнне большасці *вузкатэрытарыяльных дыялектызмаў* з мэтай узбагаціць лексічны склад беларускай літаратурнай мовы (улічаны дашахматаўскае стаўленне да абласных слоў, вопыт У. Даля, В. Караджыча);

10) *наватворы* раілася ўводзіць у штодзённую практыку, знаёміць з імі грамадства, але ў слоўнік уносіць абачліва (у адрозненне ад слоўніка У. Даля ці «Руска-ўкраінскага слоўніка»);

11) неўключэнне ў слоўнік *сацыяльна маркіраваных груп слоў* (арго, лаянкавыя словы), а таксама *антрапонімаў і тапонімаў* (адхілены вопыт «Слоўніка Акадэміі Расійскай», «Слоўніка» пад рэд. А. Вастокава, «Слоўніка» пад рэд. А. Шахматава);

12) выкарыстанне *камбінаваных сродкаў* пры пабудове слоўнікавага артыкула: рээстравыя словы, тлумачальная частка і заўвагі рэдакцыі трэба было падаваць згодна з агульнапрынятым *літаратурным правапісам*, а ілюстрацыйны матэрыял – *фанетычным спосабам* (у славянскай лексікаграфічнай практыцы акадэмічных слоўнікаў такога не было);

13) *анамасіялагічны падыход*: перавага ў фіксацыі як мага большай колькасці *намінацыйных сродкаў* як абазначальных сродкаў адпаведных аб'ектаў рэчаіснасці, а не раскрыццё словаўтваральных магчымасцей мовы (у адрозненне ад усіх рускіх акадэмічных слоўнікаў);

14) устаноўка на *адсутнасць стылістычных памет* па прычыне адсутнасці падзелу лексічных сродкаў на кніжнае і гутарковае ў народным маўленні і ў апаведнасці з разглядам моўнага зрэзу

на сінхронным этапе (выкарыстанне шахматаўскай ідэі слоўніка-тэзаўруса, без размежаванняў паняццяў *літаратурнае / абласное, сучаснае / устарэлае, агульнаўжывальнае / спецыяльнае*: «нарматыўнасць адхіляецца акад. А. А. Шахматавым прынцыпова» [7, с. 331]);

15) *абавязковы прыклад* з друкаваных крыніц на кожнае слова і *абавязковая пашпартызацыя* кожнай ілюстрацыі (у рускай лексікаграфіі гэта было ўведзена толькі А. Шахматавым; грунтоўны «Варшаўскі слоўнік» не забяспечвае лінгвістычным пашпартама ілюстрацыйны матэрыял).

Па спосабах афармлення слоўнікавых артыкулаў, вядома, беларускія лінгвісты не маглі ўнесці нешта арыгінальнае, але важна адзначыць тэма *жорсткія крытэрыі, якія яны ўстанавілі да кожнай яго часткі*: націск над кожным рээстравым словам; для кожнай часціны мовы ўказана канкрэтная пачатковая форма і граматычныя паметы; прыведзены пералік тых словаформаў, якія абавязковыя да змяшчэння, бо пры іх утварэнні магчымы памылкі; парадак размяшчэння значэнняў – прамых і пераносных; спосабы тлумачэння (праз сінонімы, адсылачную спасылку, энцыклапедычныя і інш.). Адзначым, што Інструкцыя, па сутнасці, не раскрывае тэрэтычных пытанняў і не дае практычных парад па размежаванні мнагазначнасці і аманіміі, значэнняў і адценняў значэнняў, па семантычных і стылістычных асаблівасцях ужывання слоў, па фразеалагічнай і сінтаксічнай абумоўленасці значэнняў і пад.

Такім чынам, беларускія лінгвісты стваралі «*акадэмічны*» слоўнік у яго класічным сэнсе, закладзеным Л. В. Шчэрбам: ён называў акадэмічным такі тып слоўніка, у аснове якога «ляжыць адзіная (рэальная) моўная свядомасць пэўнага чалавечага калектыву ў пэўны адрэзак часу» [20, с. 55]. Па сваім тыпе слоўнік жывой беларускай мовы не ведаў аналагаў у іншай славянскай літаратурнай мове. Ён задумваўся як *поўны слоўнік-тэзаўрус сучаснай мовы, без адлюстравання шырокай гістарычнай перспектывы, накіраваны на нармалізацыю і кадыфікацыю арфаграфічных, акцэнталагічных, фанетычных, марфалагічных і сінтаксічных нормаў* [15, с. 165–166], або як *шматдыялектны поўны філолага-энцыклапедычны тлумачальна-перакладны тэзаўрус-даведнік акадэмічнага тыпу* [20, с. 54–91]. Беларускія моваведы імкнуліся спалучыць у адным выданні і гратаўскі нарматыўны слоўнік, і шахматаўскі тэзаўрус з мэтай *стварыць слоўнік мовы нацыі, каб на яго аснове выпрацаваць нарматыўны слоўнік літаратурнай мовы, прычым шляхам практычнага карыстання слоўнікам шырокімі масамі грамадства і інтэлігенцыяй*. Безумоўна, развіццё лексікаграфічнай думкі даказала, што для вырашэння такога мноства разнастайных задач трэба ствараць не адзін слоўнік (нават і шахматаўскага тыпу), а комплекс слоўнікаў.

З улікам пастаўленых перад тагачаснай філалагічнай элітай задач па стварэнні слоўніка жывой беларускай мовы лагічным падаецца пытанне: *ці мог быць акадэмічны слоўнік жывой беларускай мовы рэалізаваны згодна з палажэннямі С. Некрашэвіча?*

Па-першае, за некалькі год крэйзнаўчай працы, улічваючы адрозныя тэмпы яе праходжання па розных рэгіёнах, адрозную зацікаўленасць адказных мясцовых крэйзнаўчых груп, *уся тэрыторыя этнаграфічнай Беларусі не магла быць цалкам лексікаграфічна даследавана*, што азначае наяўнасць шматлікіх *лакун* у будучым слоўніку. Для прыкладу, з серыі задуманых краёвых слоўнікаў былі надрукаваны толькі два – «*Віцебскі краёвы слоўнік*» М. Каспяровіча (1927) і «*Краёвы слоўнік Чэрвеншчыны*» М. Шатэрніка (1929), слоўнікі Мазыршчыны і Калініншчыны былі амаль да канца апрацаваны Камісіяй (к 1929 г.), пачалі ўкладацца слоўнікі Аршаншчыны, Магілёўшчыны, Міншчыны і Смаленшчыны, але справа не была даведзена да канца.

Па-другое, скіроўвалася ўвага на тое, што будуць уносіцца *розныя найменні адной і той жа з’явы*, зафіксаваныя ў розных рэгіёнах Беларусі, і *разнастайныя фанетыка-акцэнталагічныя і граматычныя варыянты*, каб грамадства падчас карыстання слоўнікам абрала для сябе найбольш удалы варыянт назвы. Безумоўна, такі падыход спрыяе выпрацоўцы нормы, бо ёсць права выбару. Але рэдактары падручнікаў, навуковых і перыядычных выданняў, тэрміналагічных збораў на той час патрабавалі аднаго нарматыўнага наймення для пэўнага прадмета ці з’явы, каб пазбегнуць розначытанняў і лексічнай стракатасці.

Па-трэцяе, *неўключэнне ў слоўнік большай часткі запазычанай лексікі* здымае такую характарыстыку слоўніка, як «*поўны*».

Па-чацвёртае, *разнастайныя тэрміналагічныя і спецыяльныя тэрміны* прапаноўвалася ўносіць у слоўнік, разам з тым канчатковы склад тэрміналагічнай сістэмы не быў выпрацаваны, а многія

з уведзеных ва ўжытак тэрмінаў не знаходзілі падтрымкі ў жыцці і заставаліся толькі ў слоўніках. Таму была вялікая рызыка таго, што будучы слоўнік, без папярэдняй працяглай апрабачыі ў навучальных установах рознага тыпу, будзе змяшчаць шмат «мёртвых» наватвораў [14, с. 175].

Па-пятае, у слоўніку большасць лексем павінны былі суправаджаць *адпаведнікі з іншых славянскіх і неславянскіх моў, а таксама разнастайныя дыялектныя варыянты* [9, с. 746] для праяснення значэння, найбольш рускія адпаведнікі. Абраны спосаб пабудовы слоўнікавага артыкула, зыходзячы з устаноўкі стварыць нарматыўны слоўнік-даведнік, узнімае пытанне аб дарэчнасці адлюстравання такіх адпаведнікаў для шырокіх колаў грамадства, якія маюць толькі пачатковую адукацыю, г. зн. ва ўмовах невысокага адукацыйнага цэнзу.

Па-шостае, *філолага-энцыклапедычны падыход* пры тлумачэнні рэестравых лексем, з аднаго боку, быў прымальны: падрабязнае апісанне мясцовых рэалій, звычайў, а з другога боку, без папярэдняга ўкладання энцыклапедыі і спецыяльных падручнікаў ён запавольваў выпрацоўку кароткага, дакладнага філалагічнага азначэння і мог ператварыць тлумачальны слоўнік беларускай мовы ў энцыклапедычны па ўсіх галінах навукі.

Па-сёмае, *спалучэнне ідэй тэзаўруса* (збор усіх ужывальных у мове лексем у пэўны храналагічны перыяд) і *даведніка* (прывядзенне правільных словаўжыванняў) магчыма, але ў той гістарычны этап развіцця дзяржаўнага гаспадарання грамадства для сваёй адукацыі, для палягчэння навучання на мове, для пашырэння яе функцый у школе мела патрэбу ў кароткім, невялікім па аб'ёме, танным па кошце слоўніку з адзіна правільным варыянтам.

Усе вышэйпералічаныя пытанні ўзнікаюць з *няпоўнай распрацаванасці, размытасці канцэпцыі і тэарэтыка-метадалагічных ваганняў беларускіх лексікографаў у 1920-я гг.* Гэта вытлумачальна: а) не было вялікіх збораў лексікаграфічных матэрыялаў, якія можна хутка ў складзе ўсёй Акадэміі прагледзець і зрабіць адпаведныя высновы; б) жыццяздольнасць, распрацаванасць спецыяльнай лексікі і пашыранасць абласной не былі правераны навучальнай практыкай, таму і прыныцыпы адбору і фіксацыі такіх абазначальных сродкаў у слоўніку не былі дакладна вызначаны.

Нягледзячы на ўсе недахопы і тэарэтыка-метадалагічныя недапрацоўкі, на пачатак 1928 г. Слоўнікавай камісіяй было сабрана *звыш 700 тыс. слоў* з жывой беларускай мовы і з твораў беларускіх пісьменнікаў, падрыхтавана *пяць краёвых слоўнікаў*, складзены *праект ўкладання слоўніка* (1929 г., М. Байкоў), разгледжаны ў 1930 г. *першы аркуш будучага слоўніка на літару А*. Відавочна, што з цягам часу, з развіццём культуры, пісьменнасці, адукацыйна-выхаваўчай справы, кнігавыдавецтва, былі б выяўлены недахопы, магчыма, пралікі і памылкі у слоўніку, што зусім апраўдана і натуральна. Але была б закладзена аснова, якая б адпавядала навуковым і практычным напрацоўкам і патрэбам таго часу, а ў далейшым атрымалася гэтак жа, як і з «Граматыкай» Б. Тарашкевіча, якая патрабавала выключна «спрашчэння і ўдасканалення» некаторых спрэчных момантаў [16, с. 3–9]. Прапанаваныя стваральнікамі слоўніка жывой беларускай мовы ўстаноўкі ў большай сваёй частцы арыгінальныя і, напрыклад, у рускіх, польскіх ці ўкраінскіх лексікографаў ажыццявіліся толькі ў пасляваенны час.

За невялікі часавы прамежак (каля пяці гадоў) Камісія па ўкладанні слоўніка жывой беларускай мовы стварыла вялікую лексічную базу – каля 400 тысяч лексем. Праца над такім багатым корпусам лексічных адзінак спрыяе дакладнаму вызначэнню рэестравай часткі слоўніка, фарміраванню яго эмпірычнай базы, выпрацоўцы філалагічнага і іншага тыпаў тлумачэння рэестравай лексемы, стылістычнай апрацоўцы азначэнняў загаловачных лексем, размежаванню варыянтаў лексем, вырашэнню пытанняў аманіміі, стварэнню даведчнага апарата слоўніка, а значыць, правільнай пастаноўцы граматычных і стылістычных памет, стварэнню вялікай картатэкі з усіх твораў на нацыянальнай мове, падборцы трапных ілюстрацый да кожнага значэння і адцення значэння слова і інш. Усё гэта дазваляла б у перспектыве мець сапраўды ўзорны акадэмічны слоўнік нацыянальнай мовы.

Важна адзначыць, што слоўнік жывой беларускай мовы меў велізарнае культурнае значэнне: 1) закладваў асновы нацыянальнай лексікаграфіі і з'яўляўся падмуркам для далейшага развіцця тэорыі і практыкі лексікалогіі, для вывучэння розных аспектаў слоўнікавага складу беларускай мовы; 2) **спрыяў нармалізацыі і пераадоленню лексічнай стракатасці і блытаніны пры выбары сродкаў у мастацкай і навуковай літаратуры**; 3) даваў моцны штуршок для развіцця мовазнаўчай навукі ў краіне і прыцягнення буйных спецыялістаў гэтай галіны навукі з іншых краін.

Літаратура

1. *Байкоў, М.* Аб зьбіраньні народнага слоўнікавага матар'ялу ў беларускай мове ў 1927 г. / М. Байкоў // Наш край. – 1927. – № 3. – С. 55–57.
2. *Байкоў, М.* Ад Камісіі для ўкладаньня слоўніка жывой беларускай мовы / М. Байкоў // Наш край. – 1926. – № 10–11. – С. 61–62.
3. *Байкоў, М.* Слоўнікавая праца на мясцох у БССР за тры гады (1925 – 1928) / М. Байкоў // Наш край. – 1928. – № 12. – С. 47–56.
4. *Виноградов, В. В.* Избранные труды. Лексикология и лексикография / В. В. Виноградов. – М.: Наука, 1977. – 312 с.
5. *Градова, В. П., Левченко, С. Ф.* Словарь современного украинского языка. Картотека / В. П. Градова, С. Ф. Левченко // Восточнославянские языки. Источники для их изучения. – М.: Наука, 1973. – С. 27–32.
6. *Даль, В. И.* Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. / В. И. Даль. – Т. 1: А – З. – М.: Русский язык – Медиа, 2003. – 699 с.
7. История русской лексикографии / отв. ред. Ф. П. Сороколетов. – СПб.: Наука – С.-Петербург. фирма, 2001. – 611 с.
8. *Карский, Е.* Что предстоит сделать по белорусскому языку и литературе? / Е. Карский // Вестн. Народного Комиссариата Просвещения. – 1921. – № 1. – С. 25–28.
9. *Карскі, Я. Ф.* [Рэцэнзія] / Я. Ф. Карскі // Известия по русскому языку и словесности. – Т. II, кн. 2. – Л.: АН СССР, 1929. – С. 745 – 746. – Рэц. на праект: Праект укладаньня слоўніка жывой беларускай мовы. – Мінск: БАН, 1929.
10. Курс історыі украінскай літаратурнай мовы: Т. II (Радянскі перыяд) / ред. І. К. Білодід. – Київ: Видавництво Академіі Украінскай РСР, 1961. – 416 с.
11. *Ленин, В. И.* Полное собрание сочинений / В. И. Ленин. – Изд. 5-е. – Т. 51. – М.: Изд-во полит. лит., 1982. – 574 с.
12. *Лёсік, Я.* Некаторыя ўвагі да беларускае літаратурнае мовы / Я. Лёсік // Польша. – 1924. – № 2. – С. 192–205.
13. *Лёсік, Я.* Неўстаноўленыя выпадкі нашага правапісу / Я. Лёсік // Польша. – 1925. – № 2. – С. 129–148.
14. *Некрашэвіч, С.* Да пытання аб укладаньні слоўніка жывой беларускай мовы / С. Некрашэвіч // Польша. – 1925. – № 5. – С. 164–186.
15. *Ожегов, С. И.* Лексикология. Лексикография. Культура речи / С. И. Ожегов. – М.: Высш. шк., 1974. – 352 с.
16. Праект спрашчэння беларускага правапісу / Бел. акад. навук, Ін-т мовазнаўства. – Мінск, 1933. – 49 с.
17. Російсько-український словник: в 4 т. / Укр. АН, Комис. по сост. словаря укр. жив. языка. – Т. 1. – Київ: Червоный шлях, 1924. – 290 с.
18. Словарь церковно-славянского и русского языка, составленный Вторым отделением Императорской Академии наук: в 4 т. – Т. 1. – СПб.: в Тип. Императорской Акад. наук, 1847. – 415 с.
19. *Срезневский, И. И.* Мысли об истории русского языка / И. И. Срезневский. – Изд. 3-е. – М.: КомКнига, 2007. – 136 с.
20. *Щерба, Л. В.* Избранные работы по языкознанию и фонетике / Л. В. Щерба. – Т. 1. – СПб.: С.-Петербург. ун-т, 2002. – 180 с.

I. U. HALUZA

DICTIONARY OF THE LIVING BELARUSIAN LANGUAGE: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF ITS COMPOSITION

Summary

This article is devoted to theoretical and methodological problems of making a dictionary of the living Belarusian language in the 20th years of twentieth century in comparison with the most important Russian, Polish, Czech, Serbian and Ukrainian dictionaries.

The special attention has been paid to works of Belarusian linguists which rethinking and reworking experience of other Slavic counterparts offered their own lexicographical installation of the methodological support of works as well as implemented them. Publications of regulations and programs, preparation of regional dictionaries, field collection of dictionary materials by forces of the literate part of population of the Republic have been elucidated, too. Also theoretical foundations of the dictionary based on the Belarusian living language encompassed territorial boundaries of ethnographic Belarus have been shown. They are chronologically limited to the second half of nineteenth century and the first quarter of the twentieth century. The goal of the dictionary was to show the lexical richness of the Belarusian language, stylistically processed vernacular, introducing a significant part of specialized vocabulary. Thereby it proves the uniqueness of the Belarusian language and extracts tokens from artistic, journalistic and professional literature. This extraction had a critical nature. So the usage labels have been not introduced into the entries in contrast to the mandatory examples from literature and compulsory linguistic passports.

At the same time the criteria for inclusion into the dictionary of loan words, neologisms and special vocabulary were rather vague.